

Una premsa nombrosa i efímera al País Valencià

Francesc-Andreu Martínez Gallego

Entre 1808 i 1898 aparegueren un centenar de publicacions en català al País Valencià. Cap d'elles diària. La major part, a la ciutat de València que, d'altra banda, va ser la més matinera. Mentre que la primera publicació periòdica en català aparegué a la ciutat de València en 1813, calgué que passaren diverses dècades abans que qualsevol altra localitat valenciana veiés el mateix fenomen: a Elx i Alcoi en 1866, a Castelló de la Plana en 1880, a Alacant en 1884. A València ciutat, de cada sis periòdics que naixen en aquest període, un empra el català.

Mentre que les publicacions en castellà modifiquen el seu format, amplien la pàgina, introdueixen elements de maquetació i gèneres periodístics nous, la premsa en català manté quasi sempre una dimensió inferior, molt apegada al model del plec de fil i canya, amb el qual es confondria si no fos per la periodicitat. El gravat en capçalera n'és el reclam. Potser la figura més repetida en eixes capçaleres de la premsa en català siga la del llaurador vestit amb brusa, saragüells i faixa morellana; també la del menestral amb els seus vestits: el periòdic adverteix a tothom sobre el seu destinatari.

Si els grans diaris i les grans publicacions periòdiques de València, Alacant o Castelló aconseguixen, progressivament, estabilitat i, per tant, longevitat, la premsa en català, que quasi sempre s'expressa en clau jocosa i satírica, és efímera. Si en el Catàleg s'haguessin inclòs les publicacions «periòdiques» que duraren un dia, les entrades hagueren augmentat notablement. Només a finals del segle, algunes capçaleres aconseguiran lligar-se a l'auge, de vegades una mica soterrani, de les ideologies dissidents —en especial, el republicanisme— en àmbits urbans, per a allargassar-se en el temps. I per a obtenir tirades superiors, fins i tot, a la premsa diària. Expectació inusitada, esperonada per la quantitat de denúncies i multes que reben.

1. EL PAÍS DUAL

La premsa diària aparegué al País Valencià en castellà, amb el *Diario de Valencia* (1790) i la *Gazeta de Alicante* (1793). Mentre aquestes publicacions passaven a mans dels pocs centenars de subscriptors que les llegien, quasi tots representants de la classe comercial en ascens, de la noblesa i del clergat, les classes populars, majoritàriament analfabetes, participaven de la lectura col·lectiva o de la representació teatralitzada dels col·loquis i d'altres materials de fil i canya, sovint suportats per fulls impresos en valencià. Es tracta de composicions quasi sempre escrites en vers, que segueixen els esquemes mètrics del romanç, que empren la sàtira o la clau jocosa, que no tenen pretensió informativa, però que informen sobre les dèries i els gaudis de personatges d'extracció popular, del món dels oficis o del món horolà.²⁵

Castellà i valencià. Idiomes que conviuen en la geografia i la sociologia del país a les acaballes del segle XVIII. Les zones costaneres, que van ser repoblades majoritàriament per catalans al segle XIII, parlen català; però les terres de l'interior, que reberen un munt d'aragonesos, navarresos i castellans en temps de Jaume I, són de parla castellana.

Les tres grans ciutats, les quals es convertirien en capitals de província al segle XIX, i en especial, pel seu pes demogràfic i capitalí, València, se situaven a la zona catalanoparlant, la qual cosa li conferí hegemonia a la llengua d'Ausiàs March. Tot i això, des del segle XVI es detecten processos de substitució lingüística. La noblesa, especialment després de les Germanies, adopta sovint el castellà, i també ho farà una part del clergat. El moment clau és, però, la Guerra de Successió.

Després de la batalla d'Almansa, la Pragmàtica reial de juny de 1707 va abolir els furs i, tot i que res no s'hi deia sobre la llengua, la conseqüència directa fou la substitució lingüística generalitzada en els nivells polítics i administratius. El procés s'endinsaria al llarg del segle XVIII: una Reial cèdula de juny de 1768 ordenava l'ús del castellà en els tribunals i en l'ensenyament en tota l'antiga Corona d'Aragó.

A les acaballes del segle, el botànic Vicente Alfonso Lorente Asensio explicava que el valencià

[...] sólo lo habla el vulgo, y lo que no es vulgo solamente usa de ella en las conversaciones familiares; no se enseña a leerla ni escribirla en las Escuelas, de que nace que de cada diez valencianos que saben leer y escribir el castellano apenas se encuentre uno

25. Vegeu Eduard GENOVÉS OLMOS (1911), *Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana des de 1701 fins 1880*, València, Impremta de Manuel Pau; Joaquim MARTÍ MESTRE (1996), *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, València, Alfons el Magnànim.

que sepa hacer lo mismo en su particular dialecto; no se usa en oraciones ni arengas públicas, sino en muy pocas de ceremonias; no se escribe en ella de ciencias, sino sólo romances, coloquios y semejantes papeles populares y festivos, para lo que es al vez el idioma más acomodado del mundo.²⁶

El segle XIX, presidit per la construcció de l'estat nació Espanya, aprofundirà el procés. Si en el passat la substitució lingüística va afectar la noblesa i el clergat, ara afectava els terratinents benestants, la burgesia comercial i amplis sectors de les capes mitjanes. A més a més, en les dècades centrals del segle, el territori valencià es va veure ampliat amb comarques abans adscrites a territoris castellans, com ara la d'Utiel-Requena, que incrementaren el pes demogràfic de la població de parla castellana.

A principis del segle XX el País Valencià tenia 1.641.139 habitants, dels quals 1.300.388 eren valencianoparlants i 340.761 eren castellanoparlants;²⁷ amb el benentès que una porció difícil de precisar dels primers, sovint responent a l'educació rebuda, tenien capacitat per a expressar-se, sovint sense gaire correcció, en castellà.

Tot i això, al segle XIX aparegué una premsa periòdica escrita en valencià, cosa que no havia succeït en temps anteriors. Enmig de la conversió del castellà en llengua oficial de l'estat nació, el conreu del valencià en l'àmbit literari revifava i era novetat el seu ús periodístic. Aquesta contradicció aparent no ho és en termes comparatius.

2. PERIODISME I POLÍTICA EN REVOLUCIÓ

En efecte, l'Europa de les revolucions liberals burgeses és també l'Europa del revifament literari de les llengües vernacles. La llengua, com demostra, entre altres possibles exemples, el procés independentista de les repúbliques hispanoamericanes, no esdevingué un argument *previ* de construcció nacional. És cert que els nous estats nació triaren una llengua que, en unificar l'Administració de l'Estat, ensejament inclòs, donés la pauta de superació de l'atomització feudal que es pretenia superar.

És cert, també, que en alguns estats nació novells, com ara França, els processos de construcció d'una nova llengua d'Estat, el francès en aquest cas, van seguir la senda de les polítiques jacobines, fortament uniformadores. Però també és cert que l'exemple francès no va ser la pauta general en els processos revolucionaris liberals burgesos.

26. Cit. a Emili CASANOVA (1997), «L'ortografia valenciana de les *Observaciones sobre el Reyno de Valencia* de Cavanilles, segons Vicente Alfonso Lorente», *Cuadernos de Geografía*, núm. 62, p. 615-621.

27. *La Correspondencia de Valencia* (27 novembre 1918).

El fet que durant els processos revolucionaris el liberalisme —i també la seua oposició contrarevolucionària— tingués diverses lectures, la majoria elitistes, adreçades als sectors burgesos, però algunes de tendència democràtica o populista, adreçades a les classes populars, va fer que determinats sectors polítics del liberalisme notaren la necessitat d'emprar les llengües vernacles per fer-se escoltar. En el nostre cas, un missatge en castellà adreçat a la menestralia urbana o a sectors intermedis del camperolat hagués tingut una audiència escassa.²⁸

La raó és òbvia. Eixos sectors populars, per molt que l'ensenyament vuitcentista haguera estat regulat en castellà, havien quedat al marge del procés educatiu. Si més no, havien quedat exposats a allò que el botànic Lorente explicava: «romances, coloquios y semejantes papeles populares y festivos, para lo que es al vez el idioma más acomodado del mundo». I l'idioma era el valencià. Fins i tot, si havien rebut algunes classes de primeres lletres, potser conviurien amb els primers textos de lexicografia valenciana (els de Carles Ros o Manuel Joaquim Sanelo, de la segona meitat del segle XVIII) concebuts per a l'ensenyament i la traducció al castellà, però que, a fi de comptes, resultaven útils per als valencianoparlants i per als mestres que devien instruir-los en el castellà.

Comptat i debatut, el liberalisme més avançat, al mateix temps que empentava la idea d'una llengua nacional per al nou estat nació que començava a bastir-se en les Corts de Cadis, emprava el valencià per explicar el text fonamental d'eixe parlament —la Constitució de 1812— als valencianoparlants de les classes populars urbanes. Així aparegué el primer periòdic en valencià: *Conversacio Que Tingueren Saro Perrenque, Carreter de Godella y el Dotor Don Bonifacio Cudol, Abogat de Valensia* (1813). El seu autor, Manuel Civera, conegut pel seu ofici com el Semolero, era un liberal avançat, que arribà a regidor de l'Ajuntament de València en la segona època constitucional (1820-1923), alhora que treia el segon lliurament de les converses de Saro Perrenque i el Doctor Cudol, *Colecció de varies conversacions alusives el nou sistema constitucional que pasaren entre els dos acreditats patriotes Saro Perrenque, carreter del Poble de Godella, y el Dotor Cudol, abogat de esta ciutat de Valencia, en el añ de 1820*.

Aquesta publicació és clau en la història del periodisme valencià en català, perquè dissenyarà un programa d'actuació amb un bon grapat de seguidors al llarg de la centúria. En el pròleg a la *Colecció de varies conversacions alusives...*, Civera explicava que no pretenia, en absolut, «oposar-me a les sabies òrdens de la Superioritat que mana es fasa la instrucció pública en llengua castellana», però resultava inaudit l'abandó de la llengua autòctona, «y de así és, que eixa multitud de pobles que no n'entenen atra, estan en estrem ignorants de lo que els convé saber, tant en lo polític com en lo moral». Civera volia divulgar la Constitució de Cadis, les idees centrals

28. José Antonio PIQUERAS ARENAS (1998), *El taller y la escuela*, Madrid, Siglo XXI, p. 194-200.

del liberalisme avançat i volia que les entenguera qui podia fer-li costat, les capes mitjanes urbanes i rurals. Heus ací un liberal «exaltat» formalment preocupat per dotar de base social el moviment revolucionari de trencament amb l'Antic Règim.

Quan, a partir de 1834, la revolució liberal burgesa engegà per tercera vegada, i aquesta seria la definitiva, alguns sectors liberals hereus de Civera n'assumiren el llegat, la proposta. Civera havia emparentat el periodisme amb els raonaments i col·loquis que havien fet perviure literàriament el valencià. No només en l'ús de la llengua, sinó també en la utilització de recursos discursius: combinació de prosa i vers; estil conversacional o catequístic; utilització d'un llenguatge popular, de vegades groller, sempre emfàtic, en tot cas mimètic amb la parla dels sectors populars; introducció de tonalitats satíriques, jocosos i festives; una inspiració corpòria, carnavalesca; recursos gràfics, emprant el gravat per a dibuixar en capçalera llauradors o menestrals, referències de proximitat al lector ideal de la publicació.

El testimoni va ser recollit en primera instància per Josep Maria Bonilla amb *El Mole* (1837).²⁹ Es tracta del periòdic més Guadiana del segle (tingué, almenys, cinc èpoques, la darrera en 1870), però també un dels més rellevants. I per diverses raons. La redacció, en la primera època, estava composta per un equip de *moleros*, no tots coincidien ideològicament, entre els quals destacaven Bonilla, Pasqual Pérez i Josep Bernat i Baldoví, que signaven amb pseudònims: el primer era Nap-y-Col o Nabo y Cuel, Pérez signava com Pataca Grosa o Peres Tendres, i Bernat i Baldoví com Garruefa o Garrofa. En èpoques subsegüents, Bonilla el redactà en solitari, però sempre aconseguí fer-se escoltar: *El Mole* arribà a tenir tres mil cinc-cents subscriptors. Trigaria molt de temps a eixir un periòdic en valencià amb eixa audiència.

El Mole representava també el liberalisme avançat. És cert que desvinculat de qualsevol opció política, és a dir, amb un criteri molt personalista, molt *molero*, que intentava no només acostar el liberalisme a les classes populars, sinó construir un liberalisme popular i, en eixe sentit, radical.

A partir d'*El Mole*, quasi tota la premsa en valencià que es publicarà al llarg del segle al País Valencià tindrà el regust, com deia Ricard Blasco, de la insolent sàtira antiga i un compromís polític marcat. Sovint liberal avançat, de vegades republicà, anarquista al tombant del segle (*El Chornaler. Periodic Defensor dels Que Treballen y no Menchen. Enemic Aserrim dels Que Menchen y No Treballen*, de 1883), però també el seu contrari. I és que també cal remarcar la incidència de la premsa carlista. Del centenar de publicacions aparegudes al País Valencià en català entre 1813 i 1898, n'hi ha una desena que representen aquesta tendència. El destinatari explica la llengua, el vehicle.

29. Antonio LAGUNA i Eduardo ORTEGA (1989), *Un periodista romántico en la revolución burguesa: José María Bonilla*, València, Asociación de la Prensa Valenciana.

George Mac-Graham, corresponsal que el britànic *The Evening Standard* envià a la tercera guerra carlista, entre 1873 i 1876, explicava que els carlistes valencians eren majoritàriament camperols comandats per clergues. I moltes altres descripcions, i anàlisis historiogràfiques, del carlisme valencià en les diferents guerres i accions que protagonitzà abunden en aquesta caracterització. Per raons que ara no fan al cas, la base sociològica del carlisme i la del liberalisme republicà tenien molts elements comuns, es tractava de classes populars, sovint poc o gens cultivades a l'escola, sovint valencianoparlants. Per això és important la premsa carlina en valencià, quasi tota apareguda a partir de la dècada de 1870: *L'Ametrallaora Carlista* (1871), *La Farsa* (1872), *Á la piu...* (1872), *El Palleter* (1882), *El Roder* (1884), *El Escarpidor* (1887) o *L'Ordinari* (1892), tots ells confegits a la ciutat de València.

3. PARAULES LLEMSINES

Joan Fuster, que era de Sueca i del segle xx, va deixar escrit que la Renaixença valenciana es va encetar amb Manuel Civera i amb els seus personatges, Saro Perrenque i el Doctor Cudol.³⁰ Després, el debat sobre la datació de la Renaixença valenciana ha produït moltes pàgines. En eixos debats, però, hi ha un punt de coincidència: la premsa en valencià, al costat del reviscolament literari en vers, en prosa o en disposició teatral (en especial a través del sànet), ocupa un lloc central en el moviment que afegí al valencianisme cultural romàntic, que havia començat novel·ler, historicista i en castellà amb Vicent Boix, la versió *llemosina*.³¹

I és un altre suecà un bon exemple d'aquest extrem: Josep Bernat i Baldoví (1809-1864).³² Sempre es mirà de reüll els seus amics Josep Maria Bonilla i Wenceslau Ayguals de Izco. Amb Bonilla, que era jutge com ell, va col·laborar en *El Mole*. Bernat sempre volgué igualar l'èxit d'aquesta publicació que arribà a tirar la xifra de quatre mil cinc-cents exemplars en la seua segona època (1840-1841), sense aconseguir-ho. *La Donsaina* (1844-1845, publicada a Madrid), *El Tabalet* (1847) i *El Sueco* (1847), les revistes satíriques fundades per Bernat es quedaren molt lluny d'aquella xifra. Tot i que Bernat és, aleshores, un diputat a les Corts que vota amb la majoria moderada i que rep invitacions del totpoderós Narváez a algun que altre ball, sembla que juga que la seua mà dreta (Madrid) no sàpiga què fa la seua mà esquerra (València). Ací, en les publicacions esmentades, continua col·

30. JOAN FUSTER (1976), «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX», a *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial, p. 147-166.

31. VICENT SIMBOR (1980), *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València; JOSEP LLUÍS SIRERA (1995), *Història de la literatura valenciana*, València, Alfons el Magnànim-IVEL.

32. ENRIC BORDERÍA, FRANCESC ANDREU MARTÍNEZ, INMACULADA RIUS (1999), *Josep Bernat i Baldoví, 1809-1864: Entre la cultura popular i la política burgesa*, Sueca, Ajuntament de Sueca.

laborant amb Pasqual Pérez i amb Josep Maria Bonilla, personatges del liberalisme avançat local.

Bernat i Baldoví sembla tenir un programa que exposa en les pàgines de *La Donsayna* i que parla sobre l'ús de la llengua, però també sobre el perfil dels lectors als quals s'adreça:

Nosotros no escribim tampoc pera tots, sino únicament pera aquells que mos vullguen llechir, y que siguen afisionats al llenguache sensillo y natural de la gent del camp, á qui espesialment dediquem la nostra música... Encara que molts ho saben y ya ho han vist, bo será advertir per si acás, que nosotros escribim en valensíá tal com se parla en lo dia...

Les ambigüitats de Bernat i Baldoví, l'èxit de les obres teatrals que traduien a l'escena el sentit de les seues composicions periodístiques, seran un estímul per a l'ús del català en la premsa. Sovint els periòdics sorgits se sentien obligats a fer declaracions sobre la llengua utilitzada, per demostrar que, a la manera de Bernat, ells també seleccionaven el seu públic entre la *gent del camp* o entre la *gent menestral*. Això passà amb *El Tio Nelo* (1862), publicació del progressista Jaume Peyró i Dauder, en la qual sembla que col·laboraren Enric Pérez Escrich i Enric Escrich González, i que declarava en el número 42, en un article titulat «El dialecte valensíá», que «la llengua pròpia es una de les mes sagraes herènsies d'un poble» i que aquesta defensa era perfectament compatible amb el patriotisme espanyol:

[...] yo volguera c' al poble *se li amostrara tot*. Pero acurtem raons; ¿per qué eixe lechugo que per casualitat ha despres á dir: *-vous etez la femme la plus jolie du mond*, no té vergoña de parlar en eixa gerga, sent españòl, y la te tal volta de parlar en valensíá y entre valensians? *Porque no es de buen tono*. ¡Oh tono, tono, cuan pròp estás de que ficante una t entre les dos últimes lletres te donen el teu verdader nom!

Bernat també va col·laborar en les publicacions satíriques que a Madrid editava un altre amic seu, Wenceslao Ayguals de Izco (*La Risa*, 1844, o *El Dómine Lucas*, 1844-1845, per exemple), un dels líders d'opinió del liberalisme radical de la dècada de 1840. A València, alguns mai no li perdonaren que un jutge i terratinent es barregés amb ideòlegs tan allunyats del liberalisme doctrinari i moderat. A l'ombra del diari *La Opinión* (1861-1866), propietat del magnat dels negocis i líder del moderantisme, Josep Campo Pérez, aparegué *El Saltamartí* (1862) de la mà de Rafael Maria Liern. *El Saltamartí* emprà el valencià per a enfrontar-se a les publicacions satíriques a l'estil d'*El Mole*, *El Tio Nelo* o les de Bernat i Baldoví. Liern, home de Campo, home de la línia oficial del moderantisme, no vol incursions populistes que donin cobertura a la consciència contestatària de les classes populars a les quals s'adrecen aquestes publicacions. Per Liern, el valencià, en el seu ús pe-

riodístic, cal que es reduïska a un humor inofensiu. I no com en *El Tabalet*, en què es parlava de la fam del poble, de la corrupció política o dels impostos sempre excessius.

A mitjan segle XIX la confrontació és més que evident, entre una premsa en català que no eludeix el conflicte social i polític i una altra que es decanta per la inanitat. La victòria caurà de la banda de la segona. Quan *La Opinió* esdevinga *Las Provincias* (a partir de 1866), Josep Maria Liern és l'home que triomfa en l'escena teatral i que fa oblidar un Bernat i Baldoví, mort en 1864, i contemplat pel conservadorisme literari com «la musa del Xúquer», un versificador fàcil, un enginyer quedesc, un personatge equivocat.

Un altre suecà, aquest des de posicions republicanes i federals aparentment incontestables, Francesc Peris Mencheta, agafarà el testimoni de Bernat per publicar en 1868 *La Chicharra* (Sueca) i en 1869 *El Imparcial Suecà*.³³ En plena eufòria progressista, després del triomf de la Revolució Gloriosa, amb els republicans que guanyaven els comicis locals a València ciutat i amb bons resultats a moltes localitats valencianes, Peris Mencheta, picapedrer d'ofici, home del poble, es llança al periodisme escrivint en valencià «instrumental», acostant-se a la gent que pot fer-li costat a les seues idees. Heus ací, però, que Peris Mencheta serà ben aviat captat per *Las Provincias*, després del seu pas fugaç per *El Mercantil Valenciano* (1872), *El Cosmopolita* (1873) i *El Cantón Valenciano* (1873). En 1875 accepta convertir-se en reporter de la guerra carlista per al diari que dirigeix Teodor Llorente, la qual cosa iniciarà el camí envers el canvi ideològic i vers la seua conversió en un dels periodistes més brillants de les acaballes del segle XIX, amb la fundació de l'Agència de Notícies Mencheta (1877), *La Correspondencia de Valencia* (1882), *El Noticiero Universal* de Barcelona (1888) o *El Noticiero Sevillano* (1893).

La premsa en català al País Valencià esdevingué al segle XIX un dels llocs privilegiats del conflicte cultural. Allò que se substanciava no era, només, la utilització de la llengua vernacla en la premsa, sinó la capacitat dels periòdics escrits en català per a arrossegar una part de l'opinió pública envers ideologies polítiques contraposades. El conflicte va tenir molts actors, però hom pot resumir-lo en el duel, ideològic i periodístic, lliurat per Constantí Llombart (pseudònim de Carmel Navarro Llombart) i Teodor Llorente.³⁴

Llombart era l'hereu de la rauxa del velluters, és a dir, dels artesans de la seda que tanta importància havien tingut a València i les seues contrades i que veien

33. Alguns apunts sobre el personatge en Jordi MONTANER (1989), *El 'Ciero' no va arribar al segle*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

34. Sobre Llombart, Vicent Josep ESCARTÍ i Rafael ROCA (ed.) (2005), *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua. Sobre Llorente, vegeu Rafael ROCA (2007), *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València, tot i que s'hi fa una interpretació del personatge ben diferent de la nostra.

passar el seu moment engolits per l'avanç del sistema fabril. Era un menestral que traduïa el seu desencís en ideal republicà: en la idea roussoniana de l'equitat social entre els petits propietaris, honrats pel treball, per la qualitat del producte que eixia de les seues mans, per les coses ben fetes. Llombart era l'autodidacte que, com el món de la menestralia, emprava per a escriure la llengua que parlava. I que expressava el republicanisme federal en la llengua de la menestralia.

Llorente és el jove de bona família que es llicencia en Dret i és ràpidament reclutat pel magnat Josep Campo per a dirigir el periòdic que acaba de comprar, *La Opinión*, en 1861. Llorente ja mai no eixirà de la redacció del periòdic, per més que aquest transforme la capçalera. Burgès de servei, intel·lectual orgànic, el seu referent, Campo, és el líder del moderantisme local. Per això quan, en 1865, Llorente s'enfronta a Víctor Balaguer i li recrimina la vocació política de la Renaixença catalana, el que fa és confrontar-se amb un progressista que s'encamina envers la revolució, mentre ell patrocina l'aparença apolítica que és, en realitat, manteniment a ultrança de l'*statu quo*.

Llorente fa periòdics (conservadors) en castellà i versos en català. Llombart fa periòdics (republicans) i versos i teatre i assaig en català, i no menysté el castellà quan, a més d'adreçar-se a les capes mitjanes de la societat, vol ampliar l'audiència. Llorente i Llombart coincideixen en un projecte, en una ocasió. En una de les revistes en català més importants del segle: *Lo Rat Penat: Periòdich Lliterari Quincenal*, en 1884. Llombart la dirigeix i pensa que serà un vehicle excel·lent per al «renaixement literari llemosí». I cau en el miratge de l'oasi: per un moment pensa que, pel fet de compartir llengua d'expressió literària, els escriptors en llemosí, en català, podran compartir espais. Ben prompte s'adona, perquè Llorente li fa tastar el ferro, que s'ha equivocat. I se'n ix de *Lo Rat Penat* i funda *L'Oronella* (1888), que li dura un sospir entre les mans.

La derrota de Llombart en la batalla cultural s'ha interpretat sovint com la del valencianisme cultural que tenia possibilitats de convertir-se en valencianisme polític. La meua interpretació és diferent: la derrota de Llombart és la del republicanisme federal i, per tant, esdevé deu anys abans de l'aparició del periòdic *Lo Rat Penat*. Una altra cosa és que Llombart no es dóna per vençut. La fallida de la seua esperança política, amb l'arribada de la Restauració, el converteix en periodista de la resistència; edita *El Pare Mulet* en 1877, li'l suspèn l'autoritat, trau *El Bou Solt* per mantenir-se al carrer canviant la capçalera; aguanta uns mesos només.

Aleshores engega un projecte nou: una societat d'amadors de les lletres valencianes perquè, tradicionalment, la lletra en valencià a la premsa havia concitat a l'esquerra liberal. Tanmateix, Llorente arriba per rematar la feina i aconseguir que el sector conservador —de *guant*— de la Renaixença local acapare el projecte ratpenatista. Derrota profunda de Llombart. Alguns deixebles seus —Lluch i Soler, per exemple— insistiran a emprar el català per a confegir la premsa satírica repu-

blicana d'oposició. D'altres, però, com Vicent Blasco Ibáñez, traduiran els patiments del mestre en separació de la llengua vernacla del periodisme de combat, primer dirigint *La Bandera Federal* (1889), després fundant el diari més reeixit del republicanisme local fins a la Guerra Civil, *El Pueblo* (1894).

4. AL REMAT, LES DISSIDÈNCIES EN CLAU DE SÀTIRA

Al remat, Llombart pertanyia a l'estirp de Manuel Civera, *El Semolero*, o de Bonilla, el *molero*. Tant és així que en 1880 Llombart fundà i dirigí la publicació *El Doctor Cudol. Curiós Paperet, Mes Belluter Qu'un Conill de Porche, Fet, Com Si Diguérem, Apósta... pera Tirar Semanal Dotoreries*. Era l'estirp del radicalisme democràtic, l'autèntica mare de la immensa majoria dels periòdics en català del segle XIX valencià.

A les acaballes de la centúria, però, el radicalisme democràtic, vençut en 1874 quan intentà construir la República Federal, es reordena i, alhora, comença a compartir espai, base social, amb altres propostes que ja no es defineixen com a interclassistes, perquè apel·len a la redempció dels obrers pels mateixos obrers.

Els anys vuitanta i noranta governe Cánovas o Sagasta, abans o després de la Llei de policia d'impremta de 1883, no són *a priori* propicis per a una premsa satírica republicana, obrerista, que, a diferència de la premsa en castellà de la mateixa significació, no posa gaire cura a eludir la denúncia governativa. La premsa satírica en català sap que la seua comesa és afilar la punta de llança que pot penetrar la cuirassa de l'Espanya oficial. Ho sap la premsa satírica i ho saben els seus lectors potencials: en les últimes dècades del segle, la tirada de la premsa diària editada a la ciutat de València es mou entre els cinc mil i els deu mil exemplars, però només la premsa satírica setmanal —i sovint assetjada— aconseguirà superar eixes xifres.

Impressiona veure la quantitat de denúncies, sancions i suspensions que li plouen.³⁵ *La Traca*, setmanari que naix en 1884 de la mà d'un home molt proper a Llombart, Manuel Lluch i Soler, que té un èxit inusitat que sobrepassa prompte els deu mil exemplars, veu com en cosa d'un any el denunciien set vegades. I el nivell d'assetjament augmentarà fins a la seua desaparició en 1887. I una cosa semblant li succeeix a *El Palleter*, periòdic en les antípodes de *La Traca*, perquè el dirigeix el carlista Gaspar Thous a partir de 1882: tantes suspensions els converteixen en un periòdic Guadiana. Un bon dia acaba, potser perquè el seu director és a la presó. Un bon dia surt, potser perquè el seu director ja ha eixit de la presó.

35. Antonio LAGUNA PLATERO (2001), *Història de la comunicació: València, 1790-1898*, Bellaterra, Castelló de la Plana, Barcelona i València, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I, Universitat Pompeu Fabra i Universitat de València, p. 272-277.

Tanta rauxa perseguidora ajudà que incrementés la tirada i hom ha apuntat l'eloqüent xifra de cinquanta mil exemplars setmanals.³⁶ El setmanari continuarà eixint, ara sí, ara no, fins a la segona dècada del segle xx i els germans Thous, que el confegien, faran el trànsit, amb *El Palleter*, del carlisme al valencianisme polític.

I, com *La Traca* o *El Palleter*, podríem esmentar moltes altres publicacions: *La Moma* a València, *El Cullerot* a Alacant, *El Marchaler* a Castelló. Siga com siga, republicans i carlins ja no estan sols en la premsa satírica en català. Els afegits són encara escassos, però rellevants. El més important: *El Chornaler*. Dirigit per Joaquim Payà, òrgan de la Societat d'Obrers de Vila, internacionalista i en català, aparegué el desembre de 1883 i només visqué els primers mesos de 1884. Mai la premsa obrerista, des d'*El Chornaler* fins al final del segle, no reeixirà tant com la republicana a Alacant, Castelló i València. Però això s'explica perquè bona part de la base social del primer internacionalisme valencià, alfabetitzat a dures penes, concentrà la seua lectura no en publicacions pròpies, sinó en les publicacions republicanes. I, més encara, en les satíriques, en les satíriques en català. Aquestes publicacions eren el reflex de la dissidència.

36. José NAVARRO CABANES (1988), *Prensa valenciana*, València, Asociación de la Prensa Valenciana, p. 66.